

HOGYAN FEJEZTETIK KI AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁG A SÉMI NYELVEKBEN?

A világegyetem felől való elmélkedésünk közt azon csekély idő, melyet létünk befoglal, s ha az emberileg lehető életkort elértük, egy nemzetség ideje, azok gondolatában, kik kegyesen érezni tudnak, úgy tetszik, mintha életöknek az atyáktól reájok hagyott örökségben való folytatása volna, s a nagylelkükében meg úgy tetszik, mintha életöket a maradékok is folytatnák. Az így kinyult időnek is emberi mértéke a mulandóság; kifejezéseinek első értelme a szemünk előtt való letűnés, a gyors elmulás **בְּרַחֲמֵי עֵין**. Ámde mily távol van e határozatlan pontnál kezdődő, s határozatlan pontnál végződő emberi létről való gondolattól a büleset foglalkoztató örökkévalóság fogalma!*)

Ily elvont fogalmat nem kell keresni a még gyermek emberiség eszmekörében, mely idő folytán ha megszereztetett, átvitt értelemben használt szavak által jelentetik, s a szó itt nem meríti ki a dolgot, nem rajzol a fogalmi előkép után, hanem a dologról való fogalom *γερηξισός* megjelelése. E helyen Steinthal két fontos mondatára emlékeztetek, az egyik: „Wie in den Wörtern Erkenntnisse von den Dingen liegen, aber nur gewisse Erkenntnisse, nämlich die ersten, naivsten, so liegen auch in der Sprache Denkformen, die ersten.“ A másik: „Aber die Wörter sind ewige Mittel zur Apperception der Begriffe.“ (Charakteristik, a 99-ik l.). Bizonytalan értelmű kifejezésekben nyilatkozik az örökkévalóság bizonytalan sejtelmé s van oly kifejezése is, mely egyenesen a nemzetségek rendjére mutat, s a lélek, mely a nemzetségek folyó rendjén végig te-

*) Cicero (N. D. 1, 9.) mondja: „ab infinito temporis aeternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur“.

kint örökkévalót gyanít. A Talmudban az emberi dolgok tartóssága, az, a mi nem mulik a muló emberi léttel, helyenként ily határozókkal láttatik el: לְדוֹרוֹתָיו וּלְדוֹרוֹת דּוֹרוֹתָיו עַד סוֹף כָּל הַדּוֹרוֹת. Meglátjuk tovább a felszámplálandó szavak során végig menve, mint ereszkedik le azok értelmének határaitra a bizonytalanság köde, mely bizonytalan maga a sejtelem is. E szavak gyakran nem is jelentenek örökkévalót, hanem időben való hosszabb vagy rövidebb tartósságot. Az időt jelentő, s ennek részleteit megjelelő szavak értelmének nyújthatóságáról minden nyelv gyakorlata tanuskodik. E szavak átaljában nélkülözik a kellő határozottságot a sémi nyelvek körében, p. o. عَصْرٌ = század, idő, délután; kettős alakja a nappalt és éjjelt teszi. Ennek kimutatását így folytathatnók tovább. De mielőtt az egyes esetekre átmennék megjegyzem, hogy az örökkévalót kifejező szavak néha mint olyan szónoklati formák fordulnak elé, melyek a tárgy fontosságát emelik ki. Ilyenkor hyperbolával van dolgunk, nevezetesen ennek azon részével, mely auxesisnek hivatik *). A nép nyelvének nem különben mint a szonokokénak elevenséget kölcsönöznek e formák, Ηειθώ ilyenekben nyilatkozván.

Lássuk már a sémi nyelvekben, hogy mily szavak fejezik ki az örökkévalónak gyanítását, azt hyperbolicus használatban vagy az abbavaló hitet.

A prédikátor könyvének I-ső részének 4-ik versében olvassuk: דָּר הַחַיִּים יָדוּר בָּא וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עוֹמֶדֶת Károli Gáspár fordítása szerint: „Egyik nemzetség elmegy, és a másik eljő: jóllehet a föld mind örökké megmarad.“ לְעוֹלָם itt az igét meghatározza a nyelvtan szerint szólván, való viszonyát tekintvén határozatlanná teszi. Mily sok úgynevezett fogalom-határozat (definitio, ὁρισμός)-nak sorsa ez! Az עוֹלָם szó eredeti értelméhez közeljár a rejték fogalma; az eredeti fogalom ugyan a jellel való ellátásé, a megjelelésé, mely értelme még az arabban megmaradt (a miért is különösen a tudás kifejezésére használtatik, a mennyiben annak mit tudunk, jeleit megismertük, azt megjeleltük, عَلِمَ = jel, عِلْمٌ = tudomány) a héberben azonban a rokon bezárás elrejtés fogalma váltotta

*) זֶה עַל צַד הַפְּלִגָּה וְגוֹמָא *

fel¹⁾. A latinban is gyakori e *metaforá*²⁾. עולם³⁾ tehát időben és térben egyformán az ismeretlent jelenti, az *alóv*-t s az *olxovmévη*-t, az örökkévaló sejtelmét, vagy az abba való hitet, s a világot. Az עולם szó ezen etymológiáját már Coccejus ismerte. عَالَمٌ = világ, teremtmények és század, t. i. bizonytalan, elrejtett idő. Az arabok a későbbi zsidóktól kölcsönözték e szót; az ő világuk, mint tudva van, دُنْيَا (az alatt való, دُونَ = az alatt való, دَانٍ = a mi közel van stb.), és századuk دَهْرٌ (mi azonban annyi is mint ezer év, vagy egyáltalában csak hosszú idő, vagy éppen örökkévalóság. E szavaknak így hullámzik értelme!). Az עולם helyett a 48-ik zs. 15-ik versében עַלְמוֹת fordul elő, a chronikák 2-ik könyvének 33-ik r.-nek 7-ik versében pedig עֲלוֹם עוֹלָם khaldúl = עֲלָם, minek status emphaticus-a עֲלָמָא (Ezra 4, 15. Daniel 3, 33). — Egy érdekes cittiumi phoeniciai felírásban כִּלְא לְעֵלָם fordul elő³⁾, s egy maltai felírásban a sír בַּת עֵלָם-nak neveztetik. A héber עוֹלָם (mely véges időt is jelent, mint alább bővebben meglátjuk) jelent bizonytalan időt. Mózes 2-ik k.-nek 21-ik r.-nek 6-ik versében olvassuk: וְהִגִּישׁוּ אֲדָנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוּ אֶל הַדָּלֶת אוּ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע לְעֵלָם K. G. e verset így fordítja: Vigye azt az ő ura a Birákhhoz, azután állassa azt az ajtóhoz, vagy az ajtó melléke mellé, és az ő ura furja által annak fülét törökkel (így); és legyen néki rabja mind örökké. רשׁי e helyre nézve megjegyzi: עַד הַיּוּבֵל אוּ אִינוּ אֱלֹא לְעוֹלָם כַּמְשָׁמְעוּ. ת"ל וְאִישׁ אֵל מִשְׁפַּחְתּוֹ תְּשׁוּבוּ (Mózeses 3-ik k. 25-ik r.) עוֹלָם וְלֹא שִׁיחָא עוֹבְדוֹ כֵּל נִי שְׁנָה אֱלֹא עוֹבְדוֹ עַד הַיּוּבֵל בֵּין סְמוּךְ (קרישׁין) E helynek magyarázó fordítása: Egész a jub-

¹⁾ مَعْلَمٌ = oly hely, melyben bizonyos tárgyat vélünk feltalálni, vagy meglelni.

²⁾ Signare lagenas (martialis 9. 89) = cludere, obsignare, occludere. הַתָּם = bészár, bebecsétel; — חָתַם = obsignavit; finivit, clausit (חָתַם sigillum.

³⁾ Citium, vagy Cittium egy Cyprus déli partján fekvő nem nagy város volt, melynek helyén most Chieti áll.

lumig, vagy pedig a szó rendes értelme szerint, mind végig ¹⁾). Mózes 3-ik k.-nek 25-ik r.-nek 10-ik versében írva van : „Hogy megszenteljétek az ötvenedik esztendő, és hirdessetek szabadságot a föld minden lakosainak ; kiürt zengésének esztendeje legyen az néktek, akkor minden embernek szabad legyen az ő jószágához jutni, és az nemzetsége közzé haza menni a rabnak“; egész a jubiliumig, mivel ötven esztendő עולם-nak nevezetett, s a bibliai vers (Mózes 2-ik k.-nek 26-ik r.-nek 6-ik verse) nem azt mondja, hogy a szolgálurát az említett ajtóhoz való vezetés után 50 évig szolgálja, hanem a jubilium kezdetéig, legyen az közel, legyen az még távol.“ K. G.-nak az עולם-ot e helyen mind végig, mind halálíg szavakkal kellett volna fordítania. רישׁ paraphrasisa (עַד הַיּוֹבֵל) azon bibliai helyeket minden áron egyeztetni akaró törekvéből foly ki, mely már annyiszor vezetett zátonyra. Hieronymus valószínűleg Barabbas zsidó tanítójától vette azon állítását, miszerint עולם, vav-val írva, = örökkévalóság, vav nélkül pedig = jobel esztendő. עולם szintén annyi mint örökkévalóság. Jes. 45-ik r.-nek 17-ik versében olvasuk : יִשְׂרָאֵל נוֹשָׁע בִּיהוָה תִּשְׁעַת עוֹלָמִים K. G. fordítása szerint : „Az Izrael megszabadul az úrbán örökkévaló szabadulással.“ A Gesenius által kiadott samaritán versek elsejének 15-ik fordulatában a Mózes tíz parancsát tárgyaló הַבְּרִית הַלְוִיָּהּ-ról, a két kő tábláról írva van :

סוֹבְרָה לְחַיִּינָן
לוֹחֵי בְרִיתָהּ
סִבְהַר דְּלֹא בַטְלָהּ
לְעַלְמֵי עוֹלָמִים

E vers arab fordításában, a végső sorban ابد الابدين-t olvasunk. עולם vagy עולם későbbi zsidó könyvekben és imádságokban is találtatik, így p. o. a holtak felett elmondott imákban. Különben már Dániel k.-nek 7-ik r.-ben olvassuk : עַד עוֹלָמָא וְעַד עַד עוֹלָמָא K. G. fordítása szerint : „Örökké, és mind örökkön örökké.“ Az örökkévalóság fogalmának határozottabb előterjesztése már Dániel könyve szerkeztésének idejében az עולם szó ismétlésében (itt háromszoros ismétlésében) kerestetett. Az ily kö-

¹⁾ különben kérdésnek is vehető, s ez esetben a válasz tagadó lenne.

rülírásról alább bővebben fogunk szólni. A mi a עוֹלָם szó alakját illeti, ez a poel conjugatio (בְּיָוֵן) részesülőjéé; hasonló alakok חוֹתָם (pecsét), עוֹלָל (gyermek).

A קָדַם szó szintén használtatik az örökkévalóság kifejezésére, „אֱלֹהֵי קָדַם” az örökkévaló Isten. קָדַם = megelőz, קָדַם = időben előzte meg, régi; קָדַם megelőzte; קָדַם קָדַם = régiség és örökkévalóság. Sok csalódásaink közül egy abban áll, hogy a régiben a tartósság bizonyítékát látjuk, mintha a múlt kezeskednék a jövőről. A bírák k.-nek 5-ik r.-nek 21-ik v.-ben נַחַל קְדוּמִים szavak fordulnak elő (קְדוּמִים itt קָדַם helyett áll); קְדוּמִים e helyen „rég-től fogva nevezetes“-t tesz. K. G. a נַחַל קְדוּמִים-ot „kedumim patakjára“-nak (igy) fordítja, קְדוּמִים-ot azonban „rég-hegyek“-nek ¹⁾). Különbösen is hasonló következetlenségek K. G.-ral egyiránt a többi fordítót is terhelik. קָדַם az örökkévaló Isten a rabbinusok elnevezése szerint. A samaritán nyelvben קָמַי örökkévalót jelent, mely szó Castellus lexicon heptaglottonjában még hiányzik; — a קָ betű ἁφαιρέσις-e megjegyezendő benne ²⁾).

A samaritán nyelvben קָעִים élő és örökkévaló (קָעִים a קָעִים ige részesülője, קָעִים = קוּם). A Gesenius által kiadott samaritán versek harmadika így kezdődik:

אלהים קעימה

az arab fordítás:

الله القيوم

A genesis 7-ik r.-nek 4-ik versében előfordul: כָּל הַיְקוּם = mind az, mi él; az élő lények egyik tulajdona a fenállás, azért jelenti a קוּם ige e két fogalmat.

נֶצַח több helyen szintén annyi mint örökkévalóság. A XLIX-ik zs. 20-ik verse: K. G. fordítása szerint: „maga megyen az ő eleinek nemzetségéhez, és soha örökké nem lát világosságot.“ A נֶצַח szónak különböző értelmek vannak, ugyanis a) fény, ragyogás, b) bizalom, hit, c) igaz-

¹⁾ Mózes 5-ik k. 33, 15.

²⁾ A későbbi zsidó nyelvben, mint azt a rabbinusok használják, gyakran találunk קָ-ot קָדַם helyett; קָמוּדֵי = ő előtte.

ság, őszinteség, d) tartósság ¹⁾, c) bevégezethez, tökéletesség, f) a minket itt legközelebb érdeklő örökkévalóság ²⁾). נִצָּחֵן azon kiterjedt szócsaládhoz tartozik, melyhez נִצָּחֵן, נִצָּחֵן, נִצָּחֵן (toll), נִצָּחֵן-n kívül még igen sok szó tartozik, melyeknek első értelme a ragyogvány. A fény cikázása, a tűz pattogása azon külső benyomások, melyek a sémi ősnép hangszerveire hatván, a benyomás hatalma alatt gyengébb vagy nyomatékosabb σφαιμύος-t idéztek elő. A tűz mint tisztító elem, mely olvaszt, átvitt értelemben valóságot, s így azután igazságot, tiszta valóságot — mind mondani szoktak — könnyen tehetett, a valóság pedig tartós lévén, a tartósság értelme is befogadott a körbe, s a tartósság az örökkévalóságnak lévén fő jellemvonása, íme a természeti hang utánzásától az emberi lélek egyik legelvontabb eszméjéhez érkeztünk meg s a kettő közt feltalált értelmek képezik a sor lánczszemeit. A tűz tisztító elem lévén, nem lephet meg a tisztaság héber szavának összefüggése a fényt jelentő נִצָּחֵן-ral, טָהַר ugyanis = tisztaság ³⁾). Érdekes lesz e helyen Mózsés IV-ik k. 31-ik részéből következő verseket idézni (21—23):

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הַכֹּהֵן אֶל אֱנָשֵׁי הַעֲבָדָה הַבְּאִים לְמַלְחָמָה זֹאת תִּקַּח הַתּוֹרָה אֲשֶׁר עָנָה יְהוָה אֶת מֹשֶׁה: אֵךְ אֶת הַזֹּהָב וְאֶת הַכֶּסֶף אֶת הַנְּחֹשֶׁת אֶת הַבְּרֹזֶל אֶת הַבְּדִיל וְאֶת הָעֹפֶרֶת: כֹּל דָּבָר אֲשֶׁר יָבֹא בְּאֵשׁ תַּעֲבִירוּ בְּאֵשׁ וְטָהַר אֵךְ בְּמִי נִדָּה יִתְחַטָּא וְכֹל אֲשֶׁר לֹא יָבֹא בְּאֵשׁ תַּעֲבִיר: K. G. fordítása szerint: „És mondá Eleázár pap a vitézeknek, a kik mentek vala a hadba: Ez a törvényi rendelés, melyet parancsolt vala az Úr Mózsésnek: Az aranyat és ezüstöt, érczet, vasat, fejjér és fekete ónat, az az: valami tűzben olvasztatik meg, tűzzel olvaszszátok meg és megtisztíttatik, de mindazáltal a tisztításnak vizével tisztíttassék meg; valami pedig a tüzet el nem szenved, vízzel mossátok meg.“ A talmudból következő érdekes idevágó helyet hozok fel:

¹⁾ אָמַת (igazság) tartósságot, folytán való tartósságot is tesz.

²⁾ נִצָּחֵן ⁵ִנְצָחֵן ⁶ִנְצָחֵן őszinteséget, hitelességet is jelent; נִצָּחֵן = őszinte, állandó, való.

³⁾ טָהַר ⁶ִטְהַר = tisztaság, טָהַר ⁵ִטְהַר = dél (צְהַרִים) = kettős világosság, mikor a nap legfényesebb, mikor delel).

א"ל ההוא צדוקי לרבי אבוהו אלקיכם¹⁾ כהן הוא דכתיב ויקחו לי תרומה כי קבר י למשה במאי טבל א"ל בנורא טביל דכתיב כי הנדה ה' באש יבוא ומי סלקן טביליתא בנור' א"ל אדרבה עיקר טבילות E helynek fordítása: ²⁾ R. Abuhohoz közeledvén egy Sadduceus megszólította, mondván: „a ti istenetek pap, mert meg van írva: ajándékokt adnak nekem; miután eltemette Mózesst, miáltal tisztult meg?“ R. Abuho felelt: „tűz által, mert megvan írva: tűzbe ment az Isten.“ Vajjon megtörténhetik e teljes tisztulás a tűz által? Adraba mondja: „megtörténhetik, sőt éppen ez a tisztulás alapja, mert írva van: valami a tüzet el nem szenved, vízzel mossátok meg.“ עולם הנֶּעְדֵי, a talmudban s midrasban ³⁾ túlvilágot, örökéletet jelent, az előbbeni ellentétben az עולם השָׁפֵל-lal (az alatt való világ, דְּנִיָּא, melynek ellentéte האַחֲרָה más világ, örök élet, vele hasonnemű szó האוּלָמִי = földi élet). A síron túli életnek, túlvilágnak még egy szép elnevezése a rabb. könyveiben: יום שכולו שבת ומנוחה (יום שכולו שבת ומנוחה = teljes szombat és örök nyugalom ⁴⁾). A szombat utánzása a túlvilágnak: שלשה נובלות הן נובלות מיתה שינה נובלות = három utánzás létezik (szó szerint éretlen dolog): az alvás utánzása a halálnak; az álmot utánzása a jóslatnak; a szombat utánzása a túlvilágnak. A túlvilágról való fogalom is nem kevésbé mint az örökkévalóságról való csak később időkben és homályba borítva jelent meg a gondolkozó lélekben s lelkünk e két fő-fő vigasztalását számos nemzetségek nélkülözték. A túlvilágnak még egy szokott kifejezése — mellesleg legyen említve — לעתיד לבוא = a mi eljövendő.

¹⁾ A tíz parancs név alatt ismert isteni parancsok harmadika לֹא תִשָּׂא לֵבָבְךָ לְאֵלֹהִים אֲחֵרִים lévén, s különben is nagyobb tisztelet okáért az izraeliták Isten nevének hol magánhangzóit változtatván meg, hol a mássalhangzók egyikét, néha a név helyett annak rövidítését használják.

²⁾ A közlött eredeti feltalálható a סנהדרין tractatus 39-ik foliumában.

³⁾ Midras = a Sz. I.-nak magyarázata.

⁴⁾ A rabbinusok a földi életet העשה עולם-nak is hívják ellentétben az עולם הגמול-lal, (azon világ, melyben az ember cselekszik, s azon világ, melyben megjutalmaztatik). Gyakori elnevezések ezek is עולם הזה és עולם הבא (a jelen és jövő világ).

אֶפְרַיִם és אֶפְרַיִם לְאֶפְרַיִם a targumokban fordul elő, a héber szövegben megfelelő szó לְנֶצַח לְנֶצַח. Ez igehatározó s a פָּרוּשׁ = elválasztani igéből van képezve.

Az עַד szó, mely személynevekben is fordul elő, gyakran hozatik kapcsolatba (a zsoltárok írói által az עוֹלָם-^{mal} ועוֹלָם ועוֹלָם ועוֹלָם) s néha ismételtetik a status constructus viszonyában (a nomen regens többes számban tétetvén) így: עַד-עַד-עַד (a 83-ik zs.-nak 18-ik v.-ben). K. G. szerint „mind örökké“, — e helynek hyperbolicus értelme van. Jesaias 45-ik r.-nek 17-ik v.-ben olvasuk: וְלֹא תִבְלַמְּנוּ עַד עוֹלָמֵי עַד K. G. szerint „és nem lesztek gyalázatosok soha örökké.“ עַד az עָדָה = átmegy, előmegy igéből származik, mely ige az arab nyelvben a legszokottabbakhoz tartozik. Íme egy főnév, mely oly félreismerhetlenül a muló idő jelentésére van hivatva, örökkévalóságot jelent ¹⁾. Mózsés 2-ik k. 15-ik r.-ben a 18-ik vers יהוה יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעַד K. G. szerint: „Az Úr uralkodik örökké.“ עַתִּית idő עָתִיד-^{nek} (mely nem fordul többé elő) összevonása, — עָתִיד nőnemű alakja a tárgyalt עַד-nak.

דָּוָר דָּוָר Itt a דָּוָר szó ismételtetvén, és pedig mint nomen rectum a többesszámban, alkalmassá válik az örökkévalóság kifejezésére. Az ilyen ismétlés a superlativ megjelelésének egyik módja. דָּוָר-nak különben első értelme megkerülni, körbe menni, arab. دَوَّرَ.

תָּמִיד örökkévalót is teszen, s mint igehatározó gyakran használtatik a zsoltárokban. מָאֵד mozgatott, מוּזַם = mozogni, inogni, s mint főnév az ingás maga. Különben תָּמִיד gyakran a folytonosság kifejezésére használtatik s ez esetben az arab دَوَامٌ, دَوَائِمٌ-nak felel meg (دَائِمًا = mindig).

תָּדִירַת mint igehatározó fordul elő Dánielben (6, 17. 21) s a דָּוָר igéből eredt, a már említett דָּוָר névszóval tehát közel rokon. תָּדִירַת mint melléknév a rabb. könyveiben tartóst, örökkévalót, min-

¹⁾ Az indogerman nyelvekre vetvén egy futó pillantást, hasonló tünetmény lep meg. A görög *αἰών*, *αἰδιότης*, aeternitas, a goth *aiv*, német *ewig* szavak, mind a szanszkrit *ájus* szóval függenek össze, mely életet, életkort jelent. A magyar *mindég* = mind éltig; a „mindég“ szóról Budenz J., a M. Nyelvészet V, 450—452. lapjain értekezett.

dig tartót tesz (continuus, perpetuus, aeternus). A ת betű itt is, mint a תָּמִיד szóban, szóképző.

Végre még következő eskü formák említendők itt meg : הָיָה יְהוָה (Ruth 3, 13), הָיָה אֱלֹהִים (Sámuel 2. k. 2, 27), הָיָה אֱלֹ (Jób 27, 2). K. G. szerint „él az Isten.“ E fordítás azonban nem adja vissza az eskü valódi értelmét.

A felszámolt szavak során végig menve, értelmök utolsó határán a bizonytalanság ködfellegét látjuk borongni. Az örökkévalóság dogmájának megállapítása s az abba való hit megszilárdulása előtt az örökkévalóság fogalma határozatlan. Átvitt értelemben használt kifejezései csak e dogma megállapítása után váltak igazán hiányosokká, s azóta osztják egész mérvben azon fejlettebb bölcsészet kifejezéseinck tulajdonát, melyek kényelmcs ruhák ugyan, de a nélkül, hogy az eszmék finom körvonalai általok kiemeltessenek. E szavak ámbátor hogy többé kevesbé áthullámoznak az örökkévalóság megmérhetlen tengerébe, hullámaik csak ott, hol Istenről van szó, ömlenek be abba; mert a zsidó nép fejlődése régibb korszakaiiban csak az Isten örökkévalóságába hitt tisztább öntudattal, egyedül csak erről volt biztos fogalma. Az isten lénye és léte kezdet és vég nélkül gondoltott, mint a hogy ezt a 102-ik zsoltár szépen fejezte ki (25—28). Mózsés 2-ik k.-nek 3-ik r.-nek 14-ik verse : וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֵל מֹשֶׁה אֲדַבְּרָה אֲשֶׁר אֲדַבְּרָה וַיֹּאמֶר כֹּה תֹאמַר לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל אֱלֹהִים שְׁלַחְנִי אֵלֵיכֶם : K. G. fordítása szerint : És mondá Isten Mózsésnek : Eheje nevem, mert én vagyok. És mondá : Így szólj Izrael fiainak : Az Eheje küldött engemet ti hozzátok. K. G. e 14-ik verset nem értette, mint a hogy fordítása eléggé bizonyítja. Az egyptomiak halotti könyveiben a beavatottak előtt ismeretes egy Isten körülírva így neveztetik : nuk pu nuk „én vagyok a ki vagyok.“ Plutarchus a saisi templom ezen fölíratát közli : *ἐγώ εἰμι τὸ γεγονός καὶ ὄν καὶ εἰσόμενον* ¹⁾). Az אֲדַבְּרָה אֲשֶׁר אֲדַבְּרָה a változatlanság, örökkévalóság bizonyítványa s e mély de homályos szavak értelmét szépen megmagyarázza azon saisi felírás. Az אֲדַבְּרָה אֲשֶׁר אֲדַבְּרָה szavakat Geseniussal megegyezőleg így fordítanám : Mind örökké az leszek a ki vagyok (Semper ero idem qui sum hodie).

¹⁾ De Iside et Osiride, 9.; Malakias 3-ik r.-ben az Isten mondja magáról : אֲנִי יְהוָה לֹא שֶׁנִּיתִי = „Én Jehova vagyok, ki nem változom.“ V. ö. Jez. 44, 6.

A királyok 1-ső k. 1-ső r.-ben előforduló **יְהִי אֲדוֹנָי יְרֹד לְעוֹלָם** szavak nem tehetnek mást, mint „éljen a király soká!“ A keleti hyperbolát néha a száraz értelmet visszaadó fordítással kell pótolnunk, s ez esetben a szószerinti fordítás elkerülendő. K. G. e helyet így fordítja: „Éljen az én uram Dávid király mind örökké!“ **מַלְכֵי קָדְשׁ** (Jes. 19, 11) annyi mint a régibb királyok, ellenben **אֱלֹהֵי קָדְשׁ** (Mózeses 5-ik k. 33-ik r. 27-ik verse) = az örök Isten. Jób 34-ik r.-ben a 36-ik vers így kezdődik: **אָבִי יִבְחֵן יָצִיב עַד נֵצַח** E helyet K. G. helyesen, de igen szabadon fordította: „Én atyám, próbáltassék Jób mind addig míg meggyőzöttetik, ez ilyen hamis feleletekért, melyek az álnok emberekben szoktak lenni.“ E helyet így fordítánám: „Én atyám, próbáltassék Jób mind végig stb.“ Ellenben a 49-ik zsoltárban előforduló **עַד נֵצַח** = soha örökké. Mózeses 2-ik k.-nek 17. r.-nek végszavai: **וַיֹּאמֶר בִּי יְדַע עַל כִּסֵּי מַלְחָמָה לַיהוָה**: K. G. szerint: „Mert azt mondja vala: Bizonyára az Úrnak keze vagyon az ő királyszéken (így), hogy az Úr mind örökké hadakozik az Amalek nemzetsége ellen.“ K. G. e verset hibásan fordította; **מִדָּר דָּר** = több nemzetségen át. **רִשׁׁי** e helyre vonatkozó magyarázata ki nem elégíthet: **הַקְּבֵה הוֹרְמָה** „Isten trónjára esküdt meg, miszerint Amalekkel örök háborút fog folytatni.“ Az örökös harcz mit mondjon itten? midőn következő szavak előzik meg: **כִּי מָהָה אֲמָתָהּ אֶת זִכְרֵ עַמְּלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם** K. G. fordítása szerint: „hogy mindenestől eltörlöm Amalek emlékezetét is az ég alól.“ A Jesaias 57-ik r.-nek 15-ik versében előforduló **עַד שׁוֹבֵן** szavak az eget öröktől fogva örökké lakó Istent teszik. K. G. és vele együtt számosan e helyet is félre értették. Ezra 4-ik r.-nek 15-ik v.-ben olvassuk: **וְאֲשַׁמְדוּר עֲבָדֵי בְגוּיָה מִן יוֹמָת עֲלָמָא וְגו'** K. G. fordítása szerint: „és eleitől fogva pártolkodások voltak abban.“ Malakias k.-nek 3-ik r.-nek, 4-ik verse: **וְעָרְבָה לַיהוָה מִנְחַת** **וְעָרְבָה לַיהוָה יִירוּשָׁלַם בְּיָמֵי עוֹלָם וּבְשָׁנִים קְדָמוֹנִית** K. G. szerint: „És kedves lészen az Úrnak a Juda és Jerusalemban az áldozatja, mint a régi napokban, és a régi esztendőkből.“ Dániel 2, 20. verse: **עָנָה דָּנִיֵּאל** K. G. szerint: **וַיֹּאמֶר לְהוֹא שְׁמָהּ דֵי אֱלֹהָא מְבָרַךְ מִן עֲלָמָא וְעַד עֲלָמָא וְגו'** szerint: felele Dániel és mondá: „Áldott legyen az Istennek neve örökkön örökké stb.; a 9-ik r. 2-ik verse: **מְעוֹלָם וְעַד עוֹלָם אֱמָתָה אֵל**

„öröktől fogva örökké Isten vagy.“ Ily erősítő periphrasisokra volt szükség a kitétel természetes gyengeségének megerősítése végett ott, hol ennek alkalmazása határozatosságot kívánt. Különbén néha az ilyen körülírás is nem más mint hyperbola, így Jeremiás 7-ik r.-nek 7-ik versében. Az ilyen nyilatkozat nem mutat még meggyőződésre, hanem a magát felfokozott képzelődés túlzása. Az örökkévalóság szavainak hatályosítására használt körülírásra nézt érdekes a talmud ברכות tractatusának e helye. Az első templom idejében az áldások és imák עולם עד zárszóval végződtek, később azonban, mivel az eretnekek ebből azt következtették, hogy a világot túlvilág nem követi s az emberi lélek a testtel enyészik el, ily és hasonló hamis következtetések elkerülése végett, a öregek, kiknek kezeiben van az igazgatás, bölcsen úgy végezték, hogy az עולם szó még egyszer ismételtessék az ima vagy áldás végén így: עולם ועולם עד עולם ועולם A talmudban לעולם egy igen gyakran előforduló erősítő igehatározó lett, mely azonban épen felette gyakori szereplésénél fogva erősítő képességét már csak kis mérvben gyakorolja, usu perfrequenti attritum. Néha a körülírás azért használtatik, hogy a fogalomnak nagyobb szemlélhetőséget adjon; ez történik R. Eliezer Hakalir eszéiseiben (פיוטים), melyekben Larael angyal így szólíttatik meg: לראל השר בקש הן מפי המברך לעדתו שומר הברית והחסר לשומרי אמונתו מלכותך קיים לעולמי עולמים וממשלתך בכל דור ודור לעדי עד מקוימים „Larael angyalok vezére! Eszközöld ki annak kegyelmét, ki a hívők seregjeitől áldatik, ki a szövetséget megtartja, és kegyelmét a hívők számára. A te uralkodásod legyen örökkön tartó! szálljon nemzetségről nemzet-ségre, örökkön örökké!“ Ily körülírásokat tett szükségessé azon körülmény, miszerint a halhatlanság, örökkévalóság nem birt egyedül az ő fogalmát kifejező szavakra találni, vagy hogy legalább a nyelvgyakorlat nem tudott egy szót kizárólag az ő szolgálatába hajtani.

Most az arab részre térünk át.

Az arab قَيْدَمَ-ról már szólottunk.

أَبَدٌ = kor, örökkévalóság, أَبَدٌ أَبَدٌ = εἰς αἰῶνα τῶν αἰώνων.

Az أَبَدٌ ige ugyanannyi mint megmaradni, állandó lenni, de közép i magánhangzóval egészen más értelme van: أَبَدٌ haragszik; már

pedig a harag, mentől indulatosabb, annál mulandóbb. בָּדַד = elvesz, megszűnik, magát elveszíti, s tehát a בָּדַד rokon ige nek osztja értelmét. أَبَد annyi is mint elfut, megvadul az állat. Itt is tehát a mulót kifejező szó használtatik az örökkévaló kifejezésére. Az أَبَد (= megmarad) ige, mint látni való, denominativum, s eredetét az أَبَد főnévnek köszöni. أَبَد helyett különben أَبْض is fordul elő.

أَزَل szintén örökkévalóságot tesz; különös, hogy többese is használtatik, mely أَزَال , — az egyes szám mintegy elégtelennek látszik az örökkévalóság kifejezésére. Az הָזִיל ige = hengeríteni, elhengerít, elmegy, eltávozik; הָזִיל a talmudban fon, *veoi*, הָזִילִים = takács. Az הָזִיל ige az elmenés, menés értelmében különösen a syr, chald, samaritán nyelvekben használtatik ¹⁾). Itt is tehát a rohanó idő szava fejezi ki az örökkévalóságot.

أَسَد megelőző század, örökkévalóság; — az שָׂשׂוּ peal alakban nem használt ige első értelme összetiprani, a pielen = alapít.

قِيَام is néha annyit tesz, mint örökkévaló (a samaritán קַיָּמִים -mal megegyezőleg); الْقِيَوْم = az Isten (קַיָּמִים a rabb. könyvekben gyakran Isten egyéb nevei helyett áll).

دָהַר vagy דָּהַר hosszú idő, század, ezred, örökkévalóság.

E névszó, mint mint már mondva volt, a דָּרַר ige köréhez tartozik.

חֵלֶד örökkévalóság, örökös boldogság, paradicsom stb. E szó vakandokat is tesz ²⁾). הָיָה = élet, a jelen világ; הָיָה = menyét (a talmudban הוֹלֵד). A menyétnek arab neve أَيْنُ عَرَس , szó

¹⁾ عَرَّل = elmozdít; عَرَّل = fon (*vétó*, — *véομαι* = megy, jön, elmegy, visszajön).

²⁾ A latin talpa név némelyek szerint sémi eredetű; Voss is ezt állította. הוֹלֵד a syrban szintén vakandokat tesz.

szerint fordítva „fija az elillanásnak“, a gyorsan elillanó. A menyét-ről így ír Plautus (Stich. 3, 2, 43.): „Certum est mustellae post-hac nunquam credere. Nam incertiozem nullam novi bestiam. Quae nec ipsa decies in die mutat locum.“ הוֹלֵךְ -nak ezen állhatatlanságáért neveztetik s az élet חַיִּי שְׂעִירָה -nek szintén sikosságáért hivatik. (חַיִּי שְׂעִירָה = élet, szó szerint órái lét, a minden órában kioltható élet fáklya); ugyanez okból teszi הוֹלֵךְ a jelen világot is. Két személynév is tartozik ide, az egyik héber, és egy prophéta nőnek neve: — הַלְּוִיָּהּ (királyok 2-ik k. 22-ik része 14-ik v.), a másik arab s خالد -nak hangzik (l. S. de Sacy Ch. A. 1-ső k., 120-ik l.). Az arabban az élet fogalma az örökkévalóságáéval cseréltetett fel, e jelen világ fogalma pedig (mely siralom völgyének mondatik) a paradicsoméval. Mily ellentéteket fejezhet ki néha egy és ugyanazon szó!

عمر élet, عمر kor (actas), hosszú idő. عمر الله , عبر الله esküformák, melyekben az عمر örökkévalóságot jelent. Budenz J. úrtól hallottam, hogy ezen عمر szó a török nyelvághoz tartozó csuvas nyelvben (*ümitir*) egyenesen örökkévalóságot tesz, mely fogalomnak ott csak ezen kölcsönzött kifejezése van.

GR. KUUN GÉZA.